

FRANKISMOKO BUNKERRAK

Hormigoizko orbainak Pirinioetako mugan

1936ko Gerra amaitzeaz zela, Franco diktadoreak Pirinioetan milaka bunker eraikitzea agindu zuen. Mendian horiek ikusten aspaldi ohituak gaude, baina ez genekien defentsarako lerro erraldoi bat osatzen zutela, eta azken urteetan berreskuratzeko ekimenak jarri dira abian. Izan ere, hormigoizko egitura horiek ez dira ondare arkeologiko hutsak, mugako herrietan sozialki eta ekonomikoki frankismoak eragindako errepresioaren memoriarako tokiak ere badira.

 URKO APAOLAZA AVILA

Duela 80 urte, 1944an, Pirinioak zeharkatzea ezinezkoa bihurtuko zuen defentsarako lerro sendo eta behin betikoa sortu nahi izan zuten militar frankistek. Horretarako, mendikatearen 500 kilometrotan barrena ia 10.000 bunker eta gotorleku eraikitze-proiektua diseinatu zuten. Nahiz eta azkenean ez zituzten erdiak ere egin –Nafarroan eta Gipuzkoan, hasiera batean aurreikusitako 2.884 bunkerretatik 1.836 amaitu zituzten, eta Katalunian 5.800 bunkerretatik 2.884–, obra faraoniko hark orbain itzela utzi zuen mugako herrietan eta gizartean, milaka

preso eta soldadu aritu baitziren lanean baldintza penagarritan.

P lerroa izena eman izan zaio batzuetan defentsa-sistema horri –seguruenik hizkia Pirinio hitzetik datorkio–, nahiz eta ofizialki sekula ez zitzaion horrela deitu. Bi fase izan zituen: lehenengoan, 1939 eta 1940 urte inguruan, Gipuzkoako eta Nafarroako hainbat toki estrategiko gotortu zituzten José Vallespín koronelaren agindupean; bigarren fasea 1944tik 1950eko hamarkada erdialdera arte luzatu zen, eta esan bezala, Pirinio osora zabaldu zen, *Organización Defensiva del Pirineo* (Pirinioetako Defentsa Antolamendua) goiburupean.

MUGA PSIKOLOGIKO BAT

Gezurra badirudi ere, nahiz eta milaka egitura militar izan, 1990eko hamarkada amaiera arte apenas ezagutzen zen horiei buruzko ezer, eta gaur egun ere herritarrek harriduraz begiratzen dituzte mendiko txangoetan ezustean aurkitzen dituztenean. Historialari askoren arabera, Bigarren Mundu Gerraren testuinguruan eta autarkiaren aroan Francoren erregimenak benetako psikosia bizi izan zuen “kanpoko” erasoaren aurrean, eta bunkerren helburua tropen inbasioa eragozteko zen, hasieran Frantziako errepublikako tropena, gero naziana, eta azkenik aliatuena.

NAFARROAKO GOBERNUA

1944ko abuztuaren 23an Antonio Barroso brigadierrak bunkerren defentsa sistema sortzeko agindua sinatu zuen, eta bi egun geroago aliatuek Paris askatu zuten. Ordurako milaka maki errepublikar antolaketa betean ziren Pirinioetatik Espainia frankistara sartzeko, Jesús Monzón PCEko buruzagi iruindarrak koordinatuta. 1944ko urrian jo zuten erasoaldia, nagusiki Val D'Aranetik, baina baita Nafarroako hainbat tokitatik ere. Operazioa erabateko porrota izan zen.

Frankistek ez zuten ezer asmatu bunker horiek. Garai hartako giro belizistan halako lerroek garrantzi handia zeukaten: hamarkada bat lehenago

Frantzia *Maginot* lerroa eraiki zuten Alemania eta Italiako mugatik gertu; Sobietar Batasunak *Stalin* lerroa eraman zuten Baltikotik Itsaso Beltzeraino; eta Hitlerren Alemaniak *Atlantikoko harresia* sortu zuen milaka kilometrotan barrena. Egiaz, Pirinioetako gotorlekuen proiektuan, naziek kostalderako erabilitako metodologia bera erabili besterik ez zuten egin frankistek: metrailadorentzako habiak, lurrazpiko pasabideak, artilleriarentzako puntuak eta beste hainbat eraikuntza sortu zituzten; baina naziek ez bezala, lerro jarraitu batean egin beharrean "erresistentzia gun" edo multzotan antolatu zituzten.

Obra ikaragarri hori ezin da ikuspegi militar hutsetik soilik gogoratu –besteak beste, segituan ikusi zelako erabat antzua eta alferrikakoa zela-. 1936ko militar kolpistek lehen momentutik izan zuten garbi gerraren ondoren "Espainia berria" eraikiko zutela, heriotza, zigorra eta doktrinamenduaren bidez. Izan ere, frankismoak etsai nagusiena barruan zuen, eta hura jazartzeko modu ezin efikazagoa zen jendea aitzurrak eta palak hartuta akitu arte lan eginaraztea. Horregatik, muga geografiko bat ez ezik, muga psikologikoa ere eraiki zuten defentsa-sistema horrekin, osagai ideologiko nabarmena zuena Europa faxista hartan.

“BIZIRIK BAINO, KASIK HILDA ZEUDEN”

Pirinioetako gotorlekuen lehen fasea erakitzeko, batez ere presoek eskulana erabili zuten, Langile Batailoietan eta Langileen Zigor Batailoietan antolatuta; disidente politikoak eta erregimenak "arriskutsutzat" ikusten zituenak eramaten zituzten halakoetara. Uste da 1939. eta 1942. urteen artean nafar Pirinioetan 20.000 lagun aritu zirela halako esklabo lanak egiten, oso baldintza txarretan, etxola miserabletan lotan, gosez akabatzen eta zigorren beldur.

Felix Padín lider anarkosindikalista ezagunak bere memorieta ezin hobekiago deskribatu zuen egoera: “Denboraldi batez oinutsik joan behar izan nintzen lanera, oinak zatarretan bilduta. Beste behin egur bila bidali gintuzten, elurra gerriraino genuela eta zazpi egunez inkomunikatuta egon ginen. Bi kidek ihes egin zuten, txabola batean ezkutatu ziren, baina artzain kabroi batek guardiei bidea erakutsi eta han bertan hil zituzten. Gero gorpuak herrira ekarri zituzten eta haien aurrean formazioan jarri gintuzten, nola lurperatzen zituzten ikusteko”.

Defentsa sistema ez zen bunkerretara mugatzen, haietara iristeko pistak eta ibarren arteko bideak ere egin behar izan zituzten, lur mugimendu handiekin. Urte horietan ireki ziren, besteak beste, Lesaka-Oiartzun, Irurita-Eugi, Bidankoze-Igari edo Lezo-Jaizkibel errepideak –azkeneko honetan lanean aritutako *trabajadoreen* berri eman genizuen ARGIA-ren 2.626 zenbakian-. Hain zuzen, Bi-

BORTAZAKO LANAK DIKTADURA FRANKISTAN / LUIS ORTIZ

Lehen fasean Langileen Zigor Batailoietakoko presoek egin zituzten bunkerrak, bigarrengoan soldadutzako errekrutek; denek baldintza penagarritan. Irudian, batailoia Oiartzunen, 1938an.

1943an Pirinioetatik Ebrorainoko lurraldea "gune militar" izendatu zuen erregimenak eta horrek kontrol soziala areagotu zuen

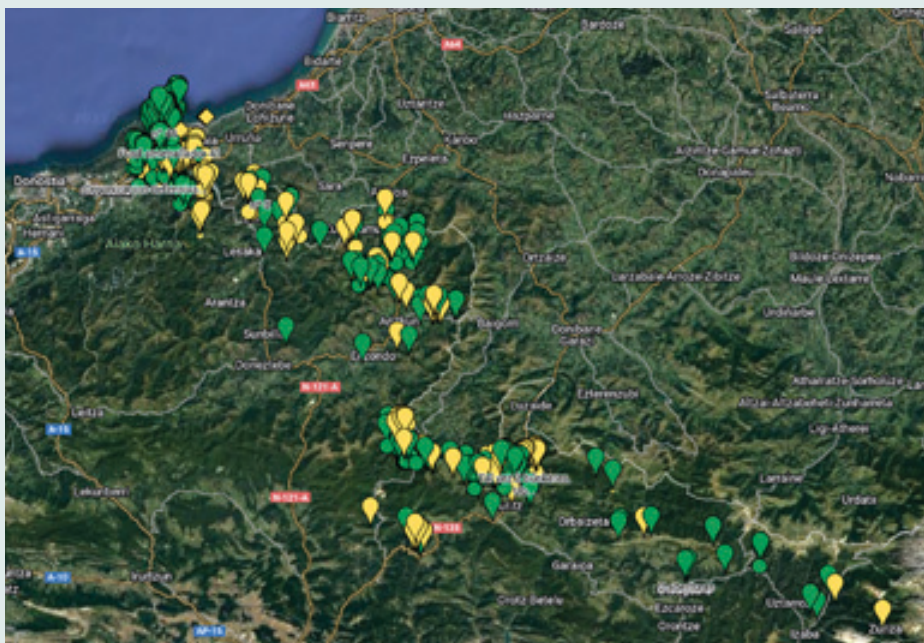
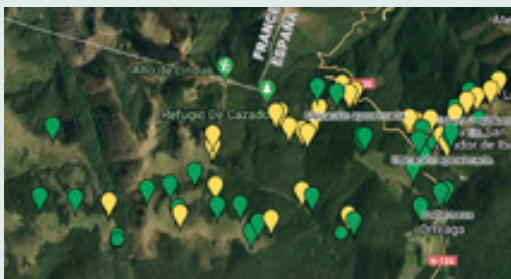
dankozeko errepidea egiten eduki zuten Padín, eta Igariko gaineko barrakoieta sartu zuten lotara, andaluziar preso ba-

tzuekin batera: “Barrakoiak nazkagarri zeuden, ikusten zen pilatuta zeuzkatela, gu baino askoz gose gehiago pasatzen zuten, espiriturik gabe, bizirik baino kasik hilda zeuden”. Gaur egun barrakoieta bat ikus daiteke berreginda toki hartan eta urtero omenaldia antolatzen du Memoriaren Bideak elkarteak.

Bigarren fasean, berriz, soldadutza egiten ari ziren gazteak erabili zituzten, 1940, 1941 eta 1942. urteetako errekrutak. Normalean bi urteko soldadutza zen, baina gerraoste gogor hartan hiru urtez eduki zituzten, ez “formazioa” jasotzen, doan lan egiten baizik. Hala, baldintzak

MAPA BAT ON-LINE

Sarean paratutako mapa batean Pirinioetan dauden Frankismoko bunker guztien kokapena jarri dute kontsultagai, katalanez, euskaraz, frantsez eta gaztelaniaz egindako proiektu batean: www.lineap.spiki.org webgunean. Zientoka bunker dira, euren egoeraren edo informazioaren arabera ikur desberdinekin markatuta. Berdez, ziur non dauden badakigun bunkerren kokapena, eta horiz zalantzazkoak direnena. Euskal Herrian, batez ere Jaizkibel eta Aiako Harrien artean, Baztanen eta Kintoa eta Orreaga artean (irudi txikian) daude halako gotorlekuak.

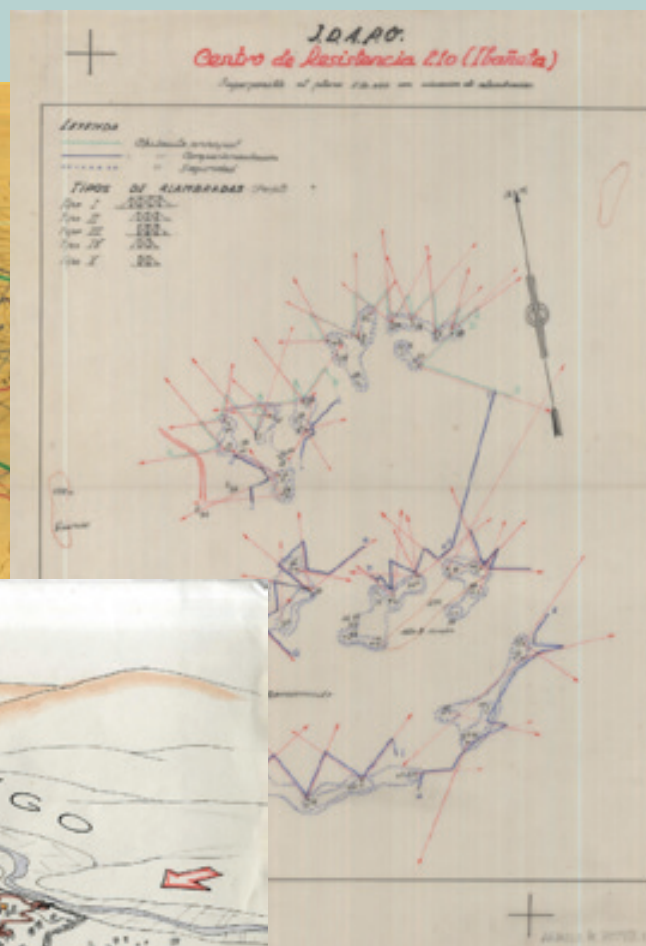
Hamarkada askotako "sekretua"

Zeukan izaera militarragatik, Pirinioetako Defentsa Antolamendua –seguruenik Espainiako Estatuko XX. mendeko obra publiko handienetakoa–, “sekretua” izan zen hamarkada luzez, nahiz eta milaka preso eta soldaduren joan-etorriek oso agerian utzi. Euskal Herrian azkeneko bunkerrak 1958an eraiki zituzten, eta dirudienez momentu horretatik aurrera lerroa egiteari utzi zioten.

1955ean Espainia frankista autarkiatik atera eta NBE-n onartu zuten, “kanpoko” etsaiaren mehatxurik ez omen zegoen jadanik. Hori dio kontaktuzun ofizialak. Baina egiaz, azpiegitura militar guztiz antzua zelako utzi zuten bertan behera, “karlisten lubaki bat, baina zatarki egina” zelako, komandante batek Francori aitortu bezala. Hala ere, Espainiako armadak gotorlekuak gainbegiratzen jarraitu zuen

1960ko hamarkadan, eta soilik 1986an –Espainia NATOra sartu zenean– abandonatu zituzten guztiz.

Alimaleko obra izanagatik ere, haren berri apenas jaso du historiografiak. 1990eko hamarkada amaieran publikatu ziren lehen ikerketak, baina orain gutxi arte ezin izan zaio seriotasunez heldu, besteak beste, 2018. urtera arte defentsa-lerroaren inguruko dokumentazioa sekretu bezala klasifikaturik egon delako artxibo militarretan. Urte hartan Espainiako Defentsa Ministerioak dekretu baten bidez baliogabe utzi zuen 1968ko Sekretu Ofizialen legea kasu horretarako. Adituek diotenez, Ávilan gordezten diren funtsetan sekulako dokumentazio pila aurkitu daiteke, oraindik ikertu gabe dagoena. Goiko planoak handik hartuak dira: batak Erratzuko defentsa-lerroa irudikatzen du eta besteak Ibañetakoa.

ez ziren presoan batailoietakoa baino askoz hobek. Gaia sakonean ikertu duten Gabinete Trama enpresako Carlos Zuza eta Nicolas Zuazua arkeologoen arabera, soldaduen fitxetan ikus daiteke nolako kontrol politikoa zegoen haiengan: "Lapur bezala klasifikaturik dago. Aitak ideia marxistak ditu", irakur daiteke fitxetako batean.

Zuazuak eta Zuzak ikerlana publikatu dute Nafarroako Unibertsitate Publikoko *Huarte de San Juan* historia eta geografia aldizkarian, Eduardo Arteta irakaslearekin batera. Baztango zein Aurizko kasuak ikertu dituzte eta horretarako Ávilako artxibo militarrean arakatzen aritu dira; ziurtatu dutenez, material ugari dago oraindik begiratu ere egin gabe.

"AITZAKIARIK EZ"

Egitura horien arkeologia eta funtzio punitiboa gero eta hobeto ezagutzen ari gara, baina oraindik ez dago batere garbi bunkerrak eraikitzeak sozialki eta ekonomikoki Pirinioetako bailaretan zer ondorio izan zuen. Hogei urte luzez soldaduen kopuru itzela mantendu behar izatearen zama jasan zuten bailara haietako herriek.

Udal agiritegiak iturri on bat izan daitezke tokiko errealitate hori ezagutzeko. Auritzen, esaterako, herritarren kexa ugari aurkitu dituzte ikerlariak artxiboan, errazionamendu kartilletan izandako murrizketak zirela eta. Gobernadore Zibilak 1941ean emandako agindu baten arabera, auriztarrei 150 gramotik 120 gramora jaitsi zieten ogi kopurua, lehendik ere eskasa zena: "*Se servirá, por tanto, disponer lo necesario para que (...) sin excusa alguna se suministre el pan (...) en lozas individuales del peso dicho, y el precio de 0,20 pesetas*", dio aginduak. Ikusten denez, ogi toskan salmenta zorrotz neurtzen zuten.

Jakina, egoera horretan estraperlora eta kontrabandora jotzea beste biderik ez zuen izan askok. Baina hori eragozteko, mugitzeko aukera are gehiago murriztu zieten agintariak herritarrei eta lerro "imaginario" baten barrena ibiltzeko –Leitzatik Ledearaino zioana– baimen berezia behar izaten zuten, Auritzeko Loizu Hotelean ostatu hartzen zuen komandante militarren eskutik sinatua. "Faustino Irigaray idazkariaren etxetik telefono publikoa ere kendu zuten", diote ikerlariak NUPeko artikuluan, zegoen giro itogarriaren

NAFARROAKO GOBERNUA

Gazteak Iزابako auzolandegietan bunkerretako bat garbitzen, pasa den udan.

Hamaika ibilbide nafar Pirinioetan

1936ko Gerraren ondoren frankismoak eragindako errepresioa eta milaka presok eta soldaduk jasandako esklabotza ezagutarazteko, Nafarroako Gobernuaren Oroimen eta Bizikidetzeta Departamentuak hamaika ibilbide zehatz atondu ditu Pirinioetan barrena, *Hormigoizko Mugak* proiektuaren barruan.

Gotorlekuak eta bideak garbitu, seinalizatu eta balizatu dituzte eta informazio panelak jarri dituzte jendeak gertatutakoaren berri jakin dezan. Lesaka-Oiartzun, Irurita-Artesiaga, Igari eta Bidankozeko errepedeak, eta Bera, Legasa, Bertizarana, Muskilda, Erratzu eta Otsondoko bunkerrak aurkitu daitezke haietan.

Ibilbideak erabat irisgarri izango dira eta materialak tokiko enpresek egin dituzte. "Modu horretan erregimen frankistako manifestazio errepresibo batera hurbiltzeko aukera izango da", azaldu dute.

erakusgarri. Irigaray frankistek errepresaliatua izan zen ondasunak konfiskatzeko dekretu baten bidez.

1943an Pirinioetatik Ebroraino zioan lurralde guztia –Nafarroa eta Gipuzkoa osoak barne– "gune militar" izendatu zuen erregimenak eta horrek kontrol sozial handiagoa ekarri zuen, baina bistan denez, mugaldean kontrola muturreraino iritsi zen. Ganaduaren, automobilen eta gurdien zentsuak osatzera iritsi ziren hainbat herritan, eta alkateei uso mezulariak harrapatzeko ere eskatu zieten.

HERRI LURREN ARPILATZEA

Errepideak egiteko eta hormigoizko zein burdinazko egitura erraldoiak eraikitzeko, material kopuru izugarriak behar ziren. Kintoako eta Orreagako defentsen proiektuak, esaterako, artilleriako dozenaka batera eta ehunka hobi eta kokaleku aurreikusten zituen, 126 kilometro lubaki eta 144 kilometro hesiz inguratua. Horretarako, 143.000 ohol, 140.000 hesola eta 8.384 tona hormigoizko behar zirela kalkulatu zuten.

Hala, dirua desbideratzeko ustelkeria nabarmena izateaz gain, ez da harriztekoa herri lurretan zeuden basoen ustiaketa izatea gatazka iturri

Bunker asko galdu egin dira beste obrengatik, baina beste batzuk bisitagarri jarri dituzte. Irudian, Ibainetako gainean dagoen bunkerra barrutik.

nagusietako bat, militarrek masiboki erabili baitzuten hango egurra, tokiko ekonomiarentzat funtsezkoa zena. Bidean zehar errepidea egin baino lehen pagadiz estalita zegoen inguru guztia, baina hamar hilabete eskaseta erabat soilduta geratu zen.

Eraikuntza publikoen etengabeko okupazioa izan zen militarizazio horrek ekarritako beste ondorioetako bat. Erronkariko kasuan, haurrek eskola utzi behar izan zuten, presoek batailoi oso bat sartu zutelako barruan. Armadako ofizialak aldiz, norbanakoen etxeetan hartzen zituzten apopilo eta, militarrek beren mando eta behorrenzat ukui-luak bereganatzen zituzten axola askorik gabe, herritarren ganadua kanpoan utzita. “Ez zenuen ezertan agintzen, ezta zureak ziren gauzetan ere”, gogoratzen du Igariko María Jauregik, Nafarroako Gobernuako Memoriaren Institutuak antolatutako *Hormigoizko mugak* erakusketarako.

HORMIGOIZKO MEMORIA AZALERATZEN

Erakusketa hori Euskal Herriko hamai-ka herri eta tokitan paratu dute, baita Bruselan eta Portboun (Katalunia) ere, eta gaian adituak diren hainbat ikerlarik hartu dute parte, besteak beste Fer-

Eraikin publikoen etengabeko okupazioa izan zen militarizazio horrek ekarritako beste ondorioetako bat

nando Mendiolak edo Juan Carlos García Funesek. Ez da hori bunkerren inguruan azkenaldian izandako ekimen bakarra. Oiarzunen, Kattin Txiki elkarteak trabajadoreek gerraostean erabilitako barrakoi bat berreraiki du Arkale gotorlekuan; Otsagabian Muskildako baseliza inguruan dagoen bunkerra atondu du udalak; eta beste hainbat herritan hitzaldiak, ibilaldiak eta auzolandegiak egin dira.

Pasa den udan, Izabatik Belagua eta Belabartzera bidean dauden bunkerrak txukuntzen aritu dira 25 gazte, Nafarroako Gobernuaren *Hormigoizko mugak* programaren baitan: “Gaur egun gorantz doazen faxismoak eta posfaxismoak terrorezko politika hura legitimatu nahian baitabilta, eta gazteak protagonista bihurtu dira frankismoaren indarkeria bidegabearen memoria

aurrera ateratzeko”, azaldu zuen Ana Olo Nafarroako Oroimen eta Bizikidetzak kontseilariak auzolandegira egindako bisitan.

Auritzen ere lanean ari dira oroimena berreskuratzeko kontuetan eta Aritz Gorostiagak zuzendutako *Franco-ren bunkerrak* dokumentala egin zuten 2019an, herri hartako kasua kontatzeko. Bunker gehien eraiki zituzten gunetako bat izan zen Auritz eta Orreaga ingurua: “Orreagako pasabidea, Bidasoarekin batera lehenengo gotortu zutena izan zen; inguratze maniobra bat saihesteko egin zuten hori”, dio Carlos Zuzak. García Funesek ere hitz egiten du dokumentalean: “Ulertu behar dugu zer suposatzen zuen herritarrek hornidura falta eta zailtasunak bizi zituzten momentu batean, gerraoste betean, halako gotorleku bat lehenesteak, denborarekin inolako erabilerarik izan ez zuena”.

Eta gaur egun? Ba al du zerikusirik historia honek gaur egun Pirinioetako eskualde askotan bizi duten egoerarekin? Sarritan salatu izan den bezala, despopulazioak, isolamenduak eta zerbitzu falta itzelak erasandako lurralde horietan, pentsa liteke hainbat hamarkadatan bizi izandako kontrol militarrek eta arpilatzeak, hormigoizko orbaina ez ezik, arrasto sozial sakona utzi zuela. ●